

УДК 141.319.8+101.1:316

А. С. Чарвінскі

Інстытут філасофіі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі

**САЦЫЯПРЫРОДНАЕ АДЧУЖЭННЕ Ў ПОСТАВАРЫЙНАЙ БЕЛАРУСІ
ЯК АБ'ЕКТ САЦЫЯЭКАЛАГІчнага АНАЛІЗУ**

Сацыяльна-прыроднае адчужэнне выступае прамым наступствам маштабнай рэалізацыі экалагічнага крызісу. Адмысловыя памеры з'ява набывае ў сітуацыі постававарыйнай дэградацыі якасці прыроднага асяроддзя пасялення. Наглядным прыкладам такой узаемаабумоўленасці экалагічнай катастрофы і ўзроўнем сацыяльна-прыроднага адчужэння з'яўляецца постчарнобыльская сітуацыя ў Рэспубліцы Беларусь. Забруджванне тэрыторый уплывае на ўвесь спектр жыццядзейнасці насельніцтва Беларусі, таму выбар мадэлі грамадскага развіцця рэспублікі значна абмежаваны рамкамі сацыяльна-экалагічнай мэтазгоднасці. Экалагічныя рэальнасці, якія склаліся, не дазваляюць экстрапаляваць традыцыйныя схемы, што ляжаць у аснове канцэпцыі ўстойлівага развіцця, на беларускую зямлю без папярэдняй адаптацыі да мясцовых умоў. Посткатастрофны экалагічны песімізм спарадзіў неадэкватныя, уласна чарнобыльскія стэрэатыпы ў грамадскай свядомасці, і праблема аптымізацыі сацыяльна-прыродных адносін у Беларусі павінна разглядацца ў кантэксце дэградацыі якасці навакольнага асяроддзя. Укараненне прынцыпаў устойлівага развіцця ў практыку сацыяльна-прыроднага ўзаемадзеяння таксама павінна ажыццяўляцца са значнай карэкцёрскай дэклараваных экалагічных імператываў. У забеспячэнні сацыяльна-прыроднай аптымальнасці трэба ўсведамляць сувязь паміж узроўнем інфармаванасці аб спецыфіцы міграцыі радыёнуклідаў па асобных звёнах трафічнага ланцуга і магчымасцю чалавека практычна абмежаваць іх паступленне ў арганізм чалавека.

Ключавыя словы: сацыяльна-прыроднае адчужэнне, экалагічны крызіс, рэабілітацыя экстрэмальных тэрыторый, экалагічная свядомасць.

Для цытавання: Чарвінскі А. С. Сацыяльна-прыроднае адчужэнне ў постававарыйнай Беларусі як аб'ект сацыяэкалагічнага аналізу // Труды БГТУ. Сер. 6, История, философия. 2025. № 1 (293). С. 148–151. DOI: 10.52065/2520-6885-2025-293-26.

A. S. Charvinsky

Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Belarus

**SOCIO-NATURAL ALIENATION IN POST-ACCIDENT BELARUS
AS AN OBJECT OF SOCIO-ECOLOGICAL ANALYSIS**

Social and natural alienation is a direct consequence of the large-scale implementation of the ecological crisis. The phenomenon takes on special dimensions in the situation of post-accident degradation of the quality of the natural habitat. A clear example of such interdependence of environmental disaster and the level of socio-natural alienation is the post-Chernobyl situation in the Republic of Belarus. Pollution of territories affects the entire spectrum of life activities of the population of Belarus, therefore the choice of a model of social development of the republic is significantly limited by the framework of socio-ecological feasibility. The current environmental realities do not allow the traditional schemes underlying the concept of sustainable development to be extrapolated to Belarusian soil without prior adaptation to local conditions. Post-disaster environmental pessimism has given rise to inadequate, Chernobyl-like stereotypes in the public consciousness, and the problem of optimizing socio-natural relations in Belarus should be considered in the context of environmental degradation. The introduction of sustainable development principles into the practice of socio-natural interaction should also be carried out with significant adjustments to the declared environmental imperatives. In ensuring social and natural optimality, it is necessary to recognize the connection between the level of awareness of the specifics of radionuclide migration along individual links of the trophic chain and the ability of a person to practically limit their entry into the human body.

Keywords: socio-natural alienation, ecological crisis, rehabilitation of extreme territories, ecological consciousness.

For citation: Charvinsky A. S. Socio-natural alienation in post-accident Belarus as an object of socio-ecological analysis *Proceedings of BSTU, 6, History, Philosophy*, 2025, no. 1 (293), pp. 148–151 (In Belarusian).

DOI: 10.52065/2520-6885-2025-293-26.

Уводзіны. Ва ўмовах поставаарыйнай Беларусі праблема пераадолення сацыяльна-прыроднага адчужэння спалучана з фактарамі энергетычнай, эканамічнай, сацыяльнай бяспекі, што дазваляе разглядаць феномен у якасці састаўнога элемента агульнай праблемы нармальнай жыццядзейнасці ва ўмовах пагрозы экалагічнага крызісу як у глабальным маштабе, так і на ўзроўні лакальнага, уласна «беларускага» праяўлення. Такі падыход да праблемы абараняецца ў працах А. М. Бабосава, у якіх вылучаецца патрабаванне комплекснага падыходу і ў даследаванні, і далейшай мінімізацыі сацыяльна-прыроднага супрацьстаяння ў поставаарыйнай Беларусі [1, с. 117]. У такім жа канцэптуальным выразе прадстаўлена пазіцыя акадэміка Г. М. Лыча, які сканцэнтраваны даследчы акцэнт на выяўленні эканамічных прыярытэтаў посткатастрофнай Беларусі [2, с. 203]. Разам з тым некалькі іншы прапануецца ў працах, прыярытэтным даследчым вектарам у якіх вызначаецца даследаванне заканамернасцей міграцыі радыёнуклідаў у раслінных комплексах, Л. У. Хатылёвай, якая ажыццявіла даследаванні колькаснай залежнасці храмасомных аберацый ад узроўню радыяцыйнага забруджвання. Менавіта навуковая выснова Хатылёвай аб тым, што татальнае высыханне елкі ў беларускіх лясах мае пазакатастрофную прыроду, з'явілася паваротным момантам у пераадоленні сацыяльна-прыроднага адчужэння на бытавым узроўні [3, с. 40]. Трэба зыходзіць з таго, што пераадоленне сацыяльна-прыроднага адчужэння ў Рэспубліцы Беларусь мае комплексны характар, і таму вырашэнне заяўленай праблемы патрабуе як прыродазнаўча-навуковага, так і гуманітарнага аналізу.

Асноўная частка. У тэарэтычным плане праблема пераадолення сацыяльна-прыроднага адчужэння звязана з даследаваннем феномену экалагічнай свядомасці ў экстрэмальных умовах, што ўяўляе адну з найбольш актуальных і адначасова адну з найменш вывучаных праблем у тэорыі сацыяльна-прыродакарыстання. Шэраг спецыфічных момантаў прынцыпова адрознівае працэс станаўлення экалагічных аспектаў у індывідуальнай свядомасці на экстрэмальных тэрыторыях. Перш за ўсё выбухны, «рэвалюцыйны» характар узнікнення моманту экалагічнай арыентаванасці ў грамадскай свядомасці ў такіх рэгіёнах, у адрозненне ад «эвалюцыйных», паступовых формаў усведамлення генетычнай блізкасці чалавека і прыроднага асяроддзя, ажыццяўляецца практычна без неабходнага інфармацыйна-культурнага базісу.

Шлях фарміравання экалагічных ведаў аказваецца істотна карацейшым за традыцыйны, і можна сказаць, што ў гэтым выпадку адбываецца значная карэкціроўка вядомай формулы з яе патрабаваннем этапнасці ад жывога сузірання да абстрактнага мыслення, ад яго да практыкі, паколькі этап, пад якім у нашым выпадку трэба

разумець інфарматыўна-эўрыстычны блок экалагічнай свядомасці, аказваецца, па сутнасці, непатрабаваным. У рэальным жыцці ігнараванне абстрактнага, г. зн. уласна навуковага, этапу і паскораны пераход да непасрэдных дзеянняў могуць апраўдвацца неабходнасцю прыняцця тэрміновых сацыяльна-адміністрацыйных мер, якія мінімізуюць наступствы экалагічнай катастрофы, але за выключэннем гэтага моманту, які глумачыць у пэўнай меры радыкалізм пераходу да непасрэднай практычнай змены сітуацыі, ігнараванне этапу абстрактна-лагічнага аналізу апраўдана быць не можа. Тым больш недапушчальна такое ігнараванне пры распрацоўцы доўгатэрміновых трэндаў, якія маюць перспектыву накіраванасць. Пры гэтым не мае значэння, якія матывы ляжаць у аснове «скачка»: ці то песімістычныя, якія даходзяць у сваіх крайніх формах да адкрытай эсхаталогіі, ці то неабгрунтавана аптымістычныя.

Яшчэ адным не менш важным момантам фарміравання экалагічнай свядомасці ў сітуацыі посткатастрофнай дэградацыі якасці навакольнага асяроддзя з'яўляецца абсалютнае дамінаванне негатыўных ацэначных элементаў у яго структуры. Пры гэтым песімізм, абумоўлены непасрэдным успрыманням экалагічнай сітуацыі без дастаткова інфармацыйна-лагічнага падмацавання, спараджае зусім нетыповую ў нармальных умовах сітуацыю адчужэння індывідуальнай экалагічнай свядомасці ад грамадскай. Экалагічна негатыўны змест індывідуальнай свядомасці грунтуецца ў асноўным на асабістай ацэнцы якасці навакольнага асяроддзя, калі з усяго інфарматыўнага арсенала грамадскай свядомасці негатыўна настроены індывід успрымае толькі інфармацыю, якая падмацоўвае асобныя ацэнкі сітуацыі.

Пастаноўка праблемы сацыяльна-прыроднага адчужэння ў сітуацыі рэзкай дэградацыі якасці навакольнага асяроддзя сведчыць пра тое, што дынаміка сацыяльнага развіцця з неабходнасцю раскрывае новыя сферы прыкладання канцэптуальнага апарату сацыяльнай экалогіі як у традыцыйных формах чалавечай жыццядзейнасці, так і ў прынцыпова новых, якія не маюць яшчэ шырокага распаўсюджвання і, такім чынам, дастаткова адэкватнага навуковага апісання, сферах сацыяльна-прыроднага ўзаемадзеяння. Адным з найбольш перспектывных у гэтых адносінах напрамкаў з'яўляецца тэарэтычная інтэрпрэтацыя працэсаў сацыяльна-экалагічнай рэабілітацыі прыродных комплексаў, размешчаных у зоне радыеактыўнага забруджвання, з'яўленне якіх аб'ектыўна абумоўлена тэхнагеннай экспансіяй у структуру біясферы. Перспектывы сацыяльна-прыроднага ўзаемадзеяння ў такіх умовах шмат у чым залежаць ад таго, наколькі поўна могуць быць адлюстраваны працэсы практычнага ўзаемаўплыву соцыуму і біясферных комплексаў у канцэптуальных схемах

тэарэтычнай інтэрпрэтацыі феноменаў сацыяпрыроднай каэвалюцыі. Антрапагенная змена прыроднага асяроддзя не мае сёння дастатковага тэарэтычнага апісання і, мабыць, знаходзіцца на той сумна вядомай стадыі, калі рэальная практыка значна апырэджвае ўзровень мадальнага аналізу і, па прычыне гэтай акалічнасці, спараджае ланцуг дэструктыўных стахастычных змен у структуры біясферы. Сітуацыя, якая склалася, можа быць у пэўнай меры выпраўлена з дапамогай мадэлявання ў тэорыі сацыяльнага прыродакарыстання. Магутны метадалагічна-паняццёвы арсенал можа садзейнічаць стварэнню неабходнай канцэптуальнай схемы ўкаранення прыродаахоўных прынцыпаў у практыку сацыяпрыроднага ўзаемадзеяння і алгарытму паэтапнага фарміравання экалагічна аптымальных структур у біясфернай сістэме.

Фарміраванне праграмы патрабуе як мага поўных ведаў не толькі рэальнай, якая падлягае мэтанакіраванаму аднаўленню сістэмы, але і дастатковай прыродазнаўчай абгрунтаванасці асноўных параметраў нарматыўнай сістэмы, паколькі ад гэтага залежаць як будучы стан мэтанакіравана зменлівых экалагічных сістэм, так і канкрэтыка самога працэсу аднаўлення якасці асяроддзя пасялення. Гэта тым больш актуальна, што змены раўнавагі ў экстрэмальнай экалагічнай сістэме з непазбежнасцю абарочваюцца стратай здольнасці да самарэгуляцыі, парушэннем працэсаў ўзнаўлення сістэмы, паслабленнем адаптыўных патэнцый са скарачэннем відавой разнастайнасці ў біятопах, стратай генафонду відаў і папуляцый у сувязі з узнікненнем другой сукцэсіі. У працэсе даследавання праблемы разам з аналізам агульнатэарэтычных пасылак, якія адлюстроўваюць працэс мінімізацыі наступстваў аварыі на Чарнобыльскай АЭС, неабходны комплексны аналіз сацыяльна-экалагічнай сітуацыі, якая рэальна склалася ў поставаарыйны перыяд [5, с. 287]. Вывучэнне сітуацыі ў дыферэнцыраваных па чарнобыльскім крытэрыі рэгіёнах дае магчымасць ажыццявіць комплексны падыход да аналізу праблемы: ад вывучэння практыкі прававога рэгулявання працэсаў адчужэння радыяцыйна небяспечных зямель да абгрунтавання перспектывы рэабілітацыі тэрыторый сельскагаспадарчага і лесагаспадарчага прызначэння з адносна невысокім узроўнем радыеактыўнага забруджвання. Варта таксама адзначыць, што пераважная большасць жыхароў рэгіёнаў, якія пацярпелі ад катастрофы на Чарнобыльскай АЭС, не ведаюць ступені радыяцыйнага забруджвання сабраных дзікаросаў. Апошнія практычна не падвяргаюцца радыяцыйнаму кантролю, санітарныя нормы паўсюдна парушаюцца, а забарона на пабочнае лясное карыстанне на індывідуальным узроўні на месцах мае слабае адміністрацыйнае забеспячэнне. У гэтай сітуацыі дзейснымі можна лічыць наступныя меры адміністрацыйна-прававога рэгулявання.

Калі адчужэнне разглядаць як форму індывідуальнай рэакцыі на радыеактыўную дэградацыю якасці асяроддзя, то ў залежнасці ад таго, якія будуць ацэнкі экалагічнай сітуацыі ў цэлым, у значнай ступені будзе магчымы выбар шляхоў пераадолення экакрызіснай сітуацыі.

Рэабілітацыйную дзейнасць нельга разглядаць як беспрадметную і ў пэўнай меры бессістэмную, ігнаруючы факт прычынна-следчай сувязі паміж узроўнем экалагічнай кампетэнтнасці і характарам сацыяпрыродных адносін. Комплексны аналіз сацыяльных умоў існавання людзей на тэрыторыях з якасна змененымі ўмовамі навакольнага асяроддзя, якія суправаджаюцца радыкальнымі зменамі паводзінскіх стэрэатыпаў, патрабуе даследавання праблем сацыяльнага ўзаемадзеяння ва ўмовах ліквідацыі аварыі, вызначэння механізмаў сацыяльнай адаптацыі да новых умоў, фарміравання неабходных сацыяльна-экалагічных каштоўнасцей. Такі падыход можа садзейнічаць фарміраванню рэальных перадумоў больш хуткага пераадолення сацыяпрыроднага адчужэння і пераходу на аптымальныя, экалагічна грамадзкія формы сацыяльнага прыродакарыстання ў сітуацыі радыеактыўнай дэградацыі якасці навакольнага асяроддзя, паколькі мінімізацыя экалагічных наступстваў аварыі на Чарнобыльскай АЭС азначае, што рашэнне не можа быць аднамоментным, а патрабуе праграмнага забеспячэння на працяглы перыяд часу. Пераадоленне адчужэння залежыць ад эфектыўнасці прыродаахоўных і аднаўленчых мерапрыемстваў, выніковасці кантролю за выкананнем санітарна-экалагічных нормаў у сферы сацыяльнага прыродакарыстання і ў канчатковым выніку ад пераходу грамадства з узроўнем сацыяльна-спажывецкага стаўлення да прыроднага асяроддзя да грамадства экалагічна ўстойлівага развіцця.

Заклучэнне. З вышэйпададзенага могуць быць зроблены некаторыя высновы:

- у адрозненне ад «прыватных» варыянтаў адчужэння, выкліканых лакальнай дэградацыяй якасці навакольнага асяроддзя ў выніку кіслотных дажджоў, тэхнагеннага забруджвання вадаёмаў і г. д., поставаарыйная форма носіць глабальны характар;

- пераадоленне адчужэння ў Беларусі звязана з распрацоўкай навукова абгрунтаваных рэкамендацый па аптымізацыі ўмоў жыццядзейнасці ў сітуацыі антрапагеннага забруджвання і вызначэннем перспектывы рэабілітацыі якасці прыроднага асяроддзя;

- ва ўмовах Беларусі найбольш перспектывным варыянтам пераадолення сацыяльна-прыроднага адчужэння і фарміравання ўстойлівага грамадства з'яўляецца ўвядзенне прынцыпу эканоміі на ўсіх узроўнях сацыяльнага прыродакарыстання – ад ваенна-прамысловага да бытавога;

– экалагічная палітыка, накіраваная на фарміраванне ўстойлівага грамадства ў Беларусі, павінна грунтавацца на прынцыпах энергетычнай эканамічнасці, мінімізацыі адходаў, біятэхналізацыі прамысловых працэсаў.

Пастаноўка і вырашэнне пералічаных задач могуць садзейнічаць фарміраванню рэальных перадамоў больш хуткага пераадолення феномену адчужэння і пераходу на аптымальныя, экалагічна граматычныя формы сацыяльнага прыродакарыстання.

Спіс літаратуры

1. Бабосов Е. М. Социальные последствия Чернобыльской катастрофы, пути их преодоления. Минск: БТН-информ, 2011. 219 с.
2. Лыч Г. М., Патеева З. Г. Чернобыльская катастрофа: социально-экономические проблемы и пути их решения. Минск: Право и экономика, 1999. 290 с.
3. Влияние повышенного радиационного фона на частоту хромосомных aberrаций у ели европейской / Л. В. Хотылева [и др.] // Доклады АНБ. 1992. № 9–10. С. 38–46.
4. Колчинский Э. И. Эволюционный процесс в современной биосфере // Философские науки. 2000. № 1. С. 34–37.
5. Ващекин Н. П., Мунтян М. А., Урсул А. Д. Глобализация и устойчивое развитие. М.: МГУК, 2002. 320 с.

References

1. Babosov E. M. *Sotsial'nyye posledstviya Chernobyl'skoy katastrofy, puti ikh preodoleniya* [Social consequences of the Chernobyl disaster, ways to overcome them]. Minsk, BTN-inform Publ., 2011. 219 p. (In Russian).
2. Lych G. M., Pateeva Z. G. *Chernobyl'skaya katastrofa: sotsial'no-ekonomicheskiye problemy i puti ikh resheniya* [Chernobyl disaster: socio-economic problems and ways to solve them]. Minsk, Pravo i ekonomika Publ., 1999. 290 p. (In Russian).
3. Hotyleva L. V., Dylenok L. A., Yatsevich A. P., Goncharenko G. G. The effect of increased background radiation on the frequency of chromosomal aberrations in European spruce. *Doklady ANB* [Reports ASB]. 1992, no. 9–10, pp. 38–46 (In Russian).
4. Kolchinsky E. I. Evolutionary process in the modern biosphere. *Filosofskiye nauki* [Philosophical sciences], 2000, no. 1, pp. 34–37 (In Russian).
5. Vashchekin N. P., Muntyan M. A., Ursul A. D. *Globalizatsia i ustoychivoye razvitiye* [Globalization and sustainable development]. Moscow, MGYK Publ., 2002. 320 p. (In Russian).

Інфармацыя пра аўтара

Чарвінскі Аляксандр Сяргеевіч – кандыдат філасофскіх навук, вядучы навуковы супрацоўнік аддзела сацыяльнай экалогіі і біяэтыкі. Інстытут філасофіі Нацыянальнай акадэміі Беларусі (вул. Сурганава, 1/2, 220072, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь). E-mail: a.chervinski@gmail.com

Information about the author

Charvinsky Alexander Syargeevich – PhD (Philosophy), Senior Researcher, the Department of Social Ecology and Bioethics. Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Belarus (1/2 Surganova str., 220072, Minsk, Republic of Belarus). E-mail: a.chervinski@gmail.com

Пасмыніў 14.03.2025